

(úroveň příjmů, věk, fáze životního cyklu) až po ideologické a kulturní (rovnost či nerovnost partnerů v rodině, lokální, náboženské souvislosti apod.).

Analýzy vedly ke zjištění, že při organizaci hospodaření s penězi mají převahu důvody praktické a psychologické. Ovšem různé proměnné jsou signifikantní za různých okolností. Všechny dimenze možných motivací jsou navzájem propojeny, takže významnou roli kupříkladu sehrává výše rodinného příjmu. Na nejnižší úrovni příjmů je to zpravidla žena, kdo spravuje i řídí rodinné finance, čím vyšší úroveň příjmů, tím se obě složky hospodaření vzdalují a zároveň nabývá na významu zdroj příjmů. Tam, kde je jediným výdělečně činným v rodině muž, zpravidla rozhoduje o vynakládání prostředků, ovšem výslednou realizaci přenechává ženě. Čím větší podíl na příjmu má žena, tím více participuje i na rozhodování.

Vzájemná informovanost partnerů o výši příjmu závisí zejména na tom, zda se jedná o příjem z hlavního zaměstnání, z vedlejší činnosti či z černé ekonomiky. Zatímco neznalost výše příjmu z hlavního zaměstnání partnera je způsobena zpravidla malým zájmem tuto informaci si opatřit, dodatečný příjem je častěji záměrně před druhým partnerem utajován.

Příjem je v zásadě vnímán jako sdílený, určený rodině, nikoli příjemci samotnému. U příjmu muže se na tom shodují obvykle oba

partneři. Ovšem příjem ženy je ze strany muže častěji interpretován jako její vlastní, určený pro krytí vlastních potřeb, i když fakticky je obvykle určen na provoz domácnosti.

Snaha o pochopení finančních stránek hospodaření domácnosti otevírá řadu dalších otázek, týkajících se nejen vztahu control a management, ale i vztahu moci a odpovědnosti apod. Ukázalo se, že odpovědnost za rodinné finance je diferencována podle pohlaví. Ženy cítí častěji než muži potřebu zdůvodňovat partnerovi své výdaje, muži zpravidla více vynakládají na své osobní potřeby.

Velký význam pro rozhodování v oblasti rodinné politiky má kapitola věnovaná důsledkům opatření v oblasti podpory závislých dětí v rodině a rodinných příspěvků. Výsledky analýz pouze potvrdily celkovou myšlenku, zpochybňující rovnoměrné sdílení a redistribuci zdrojů v rodině. Ukazuje se, že otázka příjemce podpor není jen otázkou formální. Sociální příjem má kupříkladu větší vliv na životní standard dětí tehdy, disponuje-li s ním matka.

Přínos recenzované knihy nejlépe dokládá ohlas (množství citací a odkazů), jakého se dostalo za krátký čas po vydání použité typologii hospodaření domácnosti. Každá nově vydaná kniha o ekonomice domácnosti ovšem na druhé straně jen zdůrazňuje deficit jakýchkoli prací na podobné téma u nás.

Zuzana Miková

Ivan Szelenyi et al.: Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary (Socialističtí podnikatelé. Zburžoaznění v rurálním Maďarsku).

The University of Wisconsin Press, Madison 1988.

Maďarský sociolog Ivan Szelenyi, žijící nyní v USA, se od počátku 70. let zabýval problematikou transformace společenských systémů ve střední a východní Evropě. Navrhl a uskutečnil několik výzkumů zaměřených na jednotlivé aspekty této problematiky, např. výzkum postavení inteligence v socialistických zemích nebo

v současnosti připravovaný výzkum pohybu elit v postkomunistické společnosti.

Knihy "Socialističtí podnikatelé" sice byla dokončena v roce 1986 a vydána o 2 roky později, ale prezentuje výsledky prvního z této řady výzkumných projektů, zahájeného v roce 1971. Szelenyi byl k tomuto výzkumu inspirován specifickými rysy procesu poválečné industrializace v Maďarsku a v některých dalších evropských socialistických zemích. Podurbanizací (underurbanization) populace, tj. faktem, že podíl lidí zaměstnaných v průmyslu rostl rychleji než podíl městského obyvatelstva, takže se zvyšoval počet obyvatel venkova dojíždějících za prací do měst, a skuteností, že tito rolníci dělníci (peasant workers) dokázali na první

pohled nespornou nevýhodnost svého postavení proměnit ve výhodu tím, že pomocí pololegální nebo nelegální soukromé výroby potravin začali dosahovat vyšší životní úrovně a uchovali si větší nezávislost na nomenklатурně byrokratickém aparátu než jejich plně proletarizovaní městští kolegové.

Úvodní empirická fáze výzkumu probíhala v letech 1972 a 1973 v 2 000 náhodně vybraných domácnostech ve 100 maďarských vesnicích. Když však v roce 1973 Szelenyi zveřejnil zprávu z tohoto šetření, byl z ideologických důvodů z vedení výzkumu odvolán a nakonec nucen opustit Maďarsko. Práce na výzkumu pokračovaly dále a koncem 70. let se uskutečnilo další empirické šetření, ale ucelená teoretická syntéza výsledků zpracována nebyla. Tu podává až tato publikace, která vznikla v letech 1982 až 1986, kdy se díky změně poměrů v Maďarsku a podpoře z USA (University of Wisconsin, National Science Foundation, Hewett Fund) mohl Szelenyi k práci na výzkumu vrátit.

Výzkum je koncipován jako příspěvek k analýze transformace sociální struktury maďarského venkova v období socialistické industrializace a kolektivizace zemědělství. Jeho hlavním cílem je odkrýt logiku a limity socialistické proletarizace venkovské populace, tedy toho, jak bývalí rolníci a sedláci čelili tlakům, jež je měly přimět akceptovat roli námezdní pracovní síly. Proto je zaměřen na obyvatele venkova, kteří pracují za mzdu ve státních podnicích nebo jsou členy družstev a přitom se věnují soukromému zemědělskému hospodaření. Empirický materiál podrobený analýze tvoří jednak výsledky pozorování a rozhovorů z let 1972 a 1973 a opakovaně z let 1983 a 1984, jednak údaje z reprezentativního šetření příjmů a výzkumu sociální mobility a životní dráhy (life history) provedených Maďarským statistickým úřadem v letech 1982 a 1983.

Publikace je členěna do 8 kapitol. První kapitola obsahuje přehled vývoje rodinné zemědělské výroby a celé "druhé ekonomiky" v Maďarsku v 70. a na počátku 80. let. Ukazuje, že soukromá produkce potravin nebyla kolektivizací zemědělství potlačena. V polovině 80. let se jí zabývalo 90 % venkovských a 30 % městských domácností a v zemi existovalo 1,5 milionu malých soukromých hos-

podářství. Jejich počet, stejně jako celková plocha zemědělské půdy, kterou obhospodařovaly, sice poklesly, avšak význam rodinné produkce v zemědělství vzrůstal, měnil se její charakter, rostl celkový objem času věnovaného práci v domácím hospodářství, stoupala efektivita výroby ve srovnání se zemědělskými družstvy a zvyšoval se podíl soukromé produkce potravin určené pro trh. Szelenyi tak zpochybňuje tezi o rychlém zániku soukromé zemědělské výroby v podmínkách kolektivizovaného zemědělství, i když zároveň odmítá opačný mýtus, že rodinná zemědělská výroba a "druhá ekonomika" vůbec představují univerzální lék na neduhy socialistického hospodářství.

Druhá a třetí kapitola přináší kritické posouzení a porovnání 3 odlišných teorií interpretujících vývoj soukromé zemědělské výroby. Teorie proletarizace (proletarianization theory), chápající soukromé hospodaření v zemědělství jako jev přecházející z minulosti, který postupně vymizí s industrializací zemědělství a proletarizací venkovského obyvatelstva. Teorie rolnícko-dělnického statusu (peasant-worker theory), podle níž jde o zcela nový jev, jenž je důsledkem snahy obyvatel venkova zaměstnaných v dělnických profesích využít možností, které jim nabízí bydlení na vesnici, ke zvýšení své životní úrovně a ke zlepšení své pozice na trhu práce. A teorie přerušného zburžoaznění (interrupted embourgeoisement theory), podle níž jde o pokračování historického procesu "zburžoaznění" maďarského venkova a soukromá zemědělská výroba je interpretována jako tržně orientovaná podnikatelská aktivita.

Szelenyi pokládá všechny uvedené teorie za komplementární, neboť každá z nich postihuje jednu z odlišných stránek komplexní transformace socialistické společnosti probíhající ve východoevropských zemích v 70. a 80. letech. Přejít na soukromé podnikání považuje pouze za jednu ze 4 destinací identifikovatelných na mapě sociální struktury venkovské společnosti. Kromě podnikatelské destinace jsou to ještě destinace nomenklaturní (cadre), proletářská (proletarian) a rolnícko-dělnická (peasant worker).

Sám se ovšem zaměřuje na destinaci podnikatelskou a klade si otázku, jak se pod-

nikatelské aspirace a schopnosti přenášejí z generace na generaci, když obvyklé mechanismy přenosu jako dědictví soukromého majetku byly silně narušeny. Příklání se k weberiánskému "kulturologickému" vysvětlení, že podnikatelský duch je uchovávan a předáván dalším generacím ve volbě typu a úrovně vzdělání a charakteru profesní dráhy, podložené internalizací podnikatelských hodnot (důraz na nezávislost, ochota riskovat, ochota tvrdě pracovat a odkládat spotřebu) v počáteční fázi socializace v rodině. Lepší předpoklady pro přechod k podnikatelské destinaci mají proto ti, kteří se v kritickém období nestali ani nomenklaturními kádry, ani dělníky, ale zaujali pozice na "parkovacích orbitech", tj. v posloupnostech zaměstnání, jež jim umožnily zachovat si určitý stupeň nezávislosti a čekat na lepší časy.

Szelenyi formuluje hypotézu "opětovného vstupu na přerušenu trajektorii zburžoaznění" (re-entry to the interrupted embourgeoisement trajectory), která tvrdí, že rozhodující pro inklinaci k podnikatelským aktivitám v zemědělství není rodinný původ sám o sobě, ale životní dráha (life history). Větší pravděpodobnost přechodu k podnikatelské destinaci mají lidé, kteří nejen pocházejí z rodin středních a velkých sedláků, ale zároveň si zachovali nejdéle samozaměstnavatelský (selfemployment) status, do zemědělských družstev vstoupili teprve tehdy, když neměli jiné východisko, a přitom v nich zaujali taková místa, která jim zajistila určitou míru autonomie a dovolila jim udržet si nebo získat vyšší profesní kvalifikaci.

V kapitole čtyři a pět je tento teoretický předpoklad operacionalizován prostřednictvím etnografického popisu a kvantitativního vyjádření všech čtyř destinací a jim odpovídajících typů hospodaření domácnosti. Jako hlavní kritéria jejich vzájemného rozlišení jsou použity celkový objem zemědělské produkce domácnosti, podíl produkce určené pro trh, prioritizace ekonomizace domácího hospodářství (zhodnocování kapitálu, využívání vlastní pracovní síly nebo úspora nákladů a výdajů) a specializace produkce. Výsledkem je škála 7 specifických zaměření rodinné zemědělské výroby od zaměření proletářského/nomenklaturního bez zemědělské produkce, proletářského/nomenklaturního

s produkcí pro vlastní spotřebu a proletářského/nomenklaturního s malou produkcí pro trh, přes rolnicko-dělnické s tradiční zemědělskou malovýrobou a rolnicko-dělnické přecházející v podnikatelské, po protopodnikatelské a podnikatelské.

Jako vhodnější se ovšem ukázalo použití finančního ohodnocení přínosu zemědělské produkce pro domácnost, které plně koresponduje se škálou založenou na naturálním objemu produkce a navíc umožňuje lépe odlišit základní, protikladné typy zemědělského hospodaření domácnosti. Szelenyi však nepoužívá jen celkové ohodnocení přínosu zemědělské produkce, ale posuzuje zvlášť přínos produkce určené pro vlastní spotřebu a přínos produkce určené pro trh. V prvním případě leží hlavní dělící čára mezi všemi proletářskými/nomenklaturními zaměřeními a zaměřeními ostatními. Ve druhém případě jsou výrazně oddělena zaměření protopodnikatelské a podnikatelské od zbývajících. V následné statistické analýze proto pracuje s finančním ohodnocením jak celkového přínosu zemědělské produkce domácnosti, tak jeho spotřební a tržní složky, které paralelně definuje jako závislé proměnné v testovaných statistických modelech.

Konstruuje jednak probitové modely, pomocí nichž sleduje vliv různých faktorů na to, zda se domácnost vůbec výrobou potravin zabývá či nikoliv, jednak regresní modely, které slouží ke sledování vlivu stejných faktorů na intenzitu produkce potravin. U probitové a regresní analýzy vytváří hnízdovým způsobem sadu variantních modelů, v nichž jsou k základnímu modelu obsahujícímu jako nezávislé proměnné demografické charakteristiky (věk, počet ekonomicky aktivních členů domácnosti, počet dětí, generační složení domácnosti atd.) postupně přidávány socioprofesní determinanty (práce v zemědělství), dřívější pozice v sociální struktuře a průběh životní dráhy (práce v řídících funkcích, délka samozaměstnavatelské aktivity, vzdělání a kvalifikace). Srovnáním chování jednotlivých faktorů ve variantních probitových a regresních modelech Szelenyi dokazuje, že explanativní síla proletářské teorie je slabá a teorie přerušovaného zburžoaznění nabízí lepší možnosti vysvětlení zkoumaného jevu.

Šestá a sedmá kapitola nastiňují postup a výsledky jemného dolaďování testovaných modelů. Nejprve modifikací proměnných zachycujících rodinné pozadí tak, aby šlo přesněji určit vliv sociálního původu na volbu destinace a typu hospodaření domácnosti. Tato modifikace se opírá o detailní popis změn v sociální struktuře maďarské společnosti v poválečném období a pohybu jejích jednotlivých vrstev. Spočívá ve vytvoření nových nezávislých proměnných (např. vlastnictví půdy a charakter zaměstnání otce před válkou a za války nebo zisk půdy při pozemkové reformě v roce 1949) a jejich přidání do modelů. Obdobným způsobem postupuje modifikace proměnných vyjadřujících životní dráhu. Na základě zmapování životních drah příslušníků různých sociálních vrstev a jejich dětí v jednotlivých věkových kohortách i v jednotlivých obdobích poválečného vývoje jsou vytvořeny a začleněny do modelu další proměnné (počet let v určitých typech profese, návrat z městského k venkovskému zaměstnání apod.).

Nejobecnější závěr statistické analýzy, zformulovaný v osmé kapitole, spočívá v potvrzení vstupní hypotézy, že proletarizační teorie a teorie rolnicko-dělnického statusu vysvětlují změny v sociální struktuře maďarského venkova pouze v omezeném rozsahu. Lepší výsledky, zejména pro objasnění determinace rozhodování domácnosti o tom, zda bude vyrábět potraviny pro trh či nikoliv, přináší teorie zburžoaznění. Ani ta však nevysvětluje determinaci soukromého podnikání v zemědělství zcela uspokojivě, neboť neumožňuje dostatečně spolehlivě identifikovat faktory ovlivňující intenzitu zemědělské produkce domácnosti a prokázat správnost teoreticky předpokládaných okolností formování vrstvy velkých producentů a skutečných podnikatelů v zemědělství. Szelenyi je však přesvědčen, že tento částečný neúspěch nevyplyvá z chybných teoretických předpokladů, ale z jejich nedokonalé operacionalizace a nedostatku empirického materiálu. Považuje proto za nezbytné provést další šetření a v příštích etapě analýzy se soustředit na podrobnější rozpracování a přesnější identifikaci jednotlivých faktorů.

Analýza ovšem překračuje původně úzce vymezené téma. Vychází ze značně širších a obecnějších teoretických základů a různými dílčími poznatky přesahuje do teoretických diskusí nejméně ve třech oblastech sociologie. Teorii tříd přispívá tím, že se (na rozdíl od většiny obvyklých koncepcí) neomezuje na dominantní úlohu vládnoucí třídy, ale zdůrazňuje moc rolnicko-dělnické populace bránit se dominanci byrokratického aparátu socialistického státu účastí na "druhé ekonomice", která dokonce jednu její část dovedla na dráhu "socialistického zburžoaznění". Pro teorii sociálních formací je relevantní poukaz na ekonomické a sociální důsledky růstu počtu rodinných zemědělských podniků, který vnáší do socialistické ekonomiky prvky tržního hospodářství a přispívá tak k její přeměně v ekonomiku smíšenou, kde jsou byrokraticko-redistributivní principy řízení velkovýroby propojeny s tržní koordinací ve sféře malovýroby. Přitom se paralelně k systému stratifikace společnosti založené na státní a stranické hierarchii vytváří stratifikační systém založený na trhem produkovaných nerovnostech. Zasahuje také do teorie sociální změny. Proces zburžoaznění totiž vysvětluje jako pokračování historické tendence maďarského venkova k přechodu od zemědělské velkovýroby na hospodaření v malých rodinných farmách v minulosti dvakrát přerušenu (poprvé zřízením velkostatků v 18. století, podruhé poválečnou kolektivizací), ale díky vytrvalému úsilí rolníků od počátku 70. let se opět prosazujícím.

Szelenyi v této souvislosti píše o "tiché revoluci zdola", při níž maďarští rolníci po celá desetiletí trpělivě vychovávali své nové pány, kteří nebyli příliš chytří a neučili se moc rychle, ale nakonec začali chápat, že zemědělství stejně jako celá společnost funguje lépe, když lidé mohou žít tak, jak sami chtějí, a pracovat v takovém systému organizace výroby, který jim nejlépe vyhovuje.

Ve svých teoretických závěrech a o ně se opírajících prognostických úvahách tak Szelenyi charakterizuje maďarskou reformu jako přibližování se k "třetí cestě", což považuje v dané době za sice ne optimální, ale nejpravděpodobnější model vývoje Maďarska i dalších evropských socialistických zemí v pří-

padě, že se zbaví podřízenosti Sovětskému svazu.

Přestože pozdější události v zemích střední a východní Evropy řadu z představ, které Szelenyi čtenářům nabízí, výrazně zkorigovaly, naznamená to, že by kniha sama ztratila příliš ze své hodnoty. Pomineme-li často přehlížený fakt, že ideje reformovaného socialismu, jež se ve světle našeho současného vývoje jeví spíše jako anachronismus, jsou nejméně pro třetinu světové populace stále aktuální, má i tak kniha stále ještě naší sociologii mnoho co říci. Především zprostředkovává cenné poznatky o vývoji sociální struktury a mobility procesech socialistické společnosti hlavně v období 70. a 80. let a přispívá tak k překlenutí mezer v teoretické a empirické reflexi tohoto období, kterých je

v československé sociologii v tomto směru dosud víc než dost. Ze stejného důvodu je velice užitečná pro dnešní výzkum sociální stratifikace a transformace postkomunistické společnosti. Inspirativní může ovšem být i pro sociální analýzu procesu privatizace a pro sociologii zemědělství a venkova. Konečně, pro všechny zájemce je nepochybně zajímavá a poučná také z metodologického hlediska. Představuje totiž takřka učebnicový příklad vzájemného prolínání teoretické a empirické práce v sociologickém výzkumu, propojování kvalitativních a kvantitativních metod a paralelní aplikace mikro i makroekonomických přístupů, tedy klíčových trendů současné světové sociologie.

Ondřej Hubáček

Michael Mitterauer: Historisch-antropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen

Wien, Köln, Böhlau Verlag 1990, 319 s.

Jako patnáctý svazek řady "Kulturstudien, Bibliothek der Kulturgeschichte" vydávané v nakladatelství Böhlau vyšel nedávno sborník statí Michaela Mitterauera o historicko-antropologickém bádání o rodině. Je to jakýsi přehled názorů a výsledků základního výzkumu profesora sociálních dějin vídeňské univerzity, který v posledních deseti letech jako málokdo jiný ve střední Evropě věnoval své síly i orientaci svých studentů šíření myšlenek "New Social History" vzešlých z okruhu cambridgeské skupiny pro dějiny populace a sociálních struktur. Historie, sociologie a antropologie rodiny patří, jak známo, k vedoucím tématům nových sociálních dějin založených na zdůraznění interdisciplinárního principu bádání. Mitterauer byl také iniciátorem německého překladu nejúspěšnější knihy zakladatele cambridgeského studia rodiny Petra Lasletta "The World we have lost", která byla poprvé vydána před dvaceti lety.

Nebyla to však jen inspirace anglické a americké školy, co vedlo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let Michaela Mitterauera k volbě tématu. Za důležitý podnět považuje i založení rakouského časopisu pro

další vzdělávání učitelů "Beitrage zur historischen Sozialkunde" v roce 1971 a spolupráci s ústavem pro historickou antropologii ve Freiburgu v druhé polovině osmdesátých let. Nelze zapomenout ani na inspirativní úlohu rakouských historických pramenů, které pro studium rodinných struktur od 17. a 19. století obsahují množství cenných údajů v soupisech "duší" katolických farností zejména v alpských oblastech. Z pramenů této povahy vytěžil již Mitterauer obsáhlou, v roce 1986 vydanou studii o formách rodinného hospodaření na venkově. Analýzou tzv. historických ekotypů a různých způsobů organizace práce jednotlivých rodin zemědělského obyvatelstva na území dnešního Rakouska od 17. do 19. století se snažil objasnit řadu otázek, které si kladla evropská sociologie již v Le Playově době.

Závěry, k nimž došel v roce 1986, podepřel Mitterauer obsáhlým doplněním dalším aspektů historie rodiny, a to především z oblasti antropologie a sociologie. Ve své nové knize z roku 1990 připojil k centrálnímu tématu vývoje rakouské zemědělské či venkovské rodinné domácnosti od 17. do 19. století, vedle starší studie o evropských formách rodiny ve srovnání s jinými kulturními oblastmi, nově zpracovanou kapitolu o vztahu křesťanství k endogamii. Na základě účtyhodného množství pojednání o historicko-antropologické, etnografické i církevně-